

Over Brusselse arbeiders- en geldaristocratie

De socialist Louis Bertrand (1856-1943) heeft eindelijk zijn biograaf gevonden in de persoon van Pierre Van den Dungen. Het venijnige woordje “eindelijk” slaat hier op het feit dat Bertrand in Brussel de belangrijkste socialistische militant van zijn generatie was, maar daarna al snel in de vergetelheid wegzakte, omdat hij nooit de status van staatsman had bereikt.

Bertrand behoorde tot het ras van de praktische hervormers dat weinig op had met de socialistische doctrinair (‘‘les bavards’’). Van het gezonde verstand (‘‘le bon sens belge’’) had hij zijn handelsmerk gemaakt. Daarmee stond hij op voet van gelijkheid met zijn goede vriend Edward Anseele uit Gent. Voor Bertrand was de socialistische theorie eerder een te verwaarlozen versiering, omdat de arbeiders daar toch geen belangstelling voor hadden. Uiteindelijk verwachtte Bertrand alles van een praktisch samengaan met de liberale bourgeoisie. Daarom stond Bertrand in alle grote conflicten die de arbeidersklasse moest uitvechten om haar lot te verbeteren, aan de kant van de gematigden. Bertrand was een ‘‘possibilist’’ in hart en nieren. Van de opkomende marxistische golf in de BWP moest hij niets hebben. Had hij niet als één van de weinigen *Das Kapital* van Marx gelezen en daarvan alleen maar de droge betogen onthouden? Dat vertelde hij in elk geval aan Eduard Bernstein toen deze paus van het revisionisme hem in Brussel bezocht en tot zijn verbazing de delen van *Das Kapital* in Bertrands boekenkast opmerkte.

Bertrand was een autodidact en een typisch product van de Brusselse arbeidersaristocratie. Als zoon van een Waalse marmerbewerker en mees-tergast had hij na de lagere school het vak van zijn vader omarmd. Dat was niet zo ongewoon. Te meer daar de meeste marmerbewerkeren van het nabije Waalse platteland kwamen, waar zich ook de steengroeven bevonden. Louis Bertrand was dan wel in Molenbeek, toen nog een Vlaamse randgemeente, geboren en getogen, Vlaams zou hij niet leren. Dat was ook niet nodig, omdat de werkmakkers Walen waren en ze de marmeren schoorsteenmantels of grafzerken aan de francofone bourgeoisie moesten leveren. In tegenstelling tot zijn vader, die eerder tot de liberale arbeidersaristocratie behoorde, kwam de kleine Louis

na zijn jeugdige breuk met het Sint Vincentius Genootschap al snel onder de invloed van militanten van de Eerste Internationale en hij werd dus een *meneur socialiste*. In tegenstelling tot de internationalisten ging Bertrand echter de politieke weg op door de organisaties van de Brusselse vakarbeiders te federeren in een Brusselse arbeiderspartij. Daarmee stond hij weldra op dezelfde lijn met de Gentse socialist. Die hadden de politieke actie gecombineerd met het opzetten van een coöperatieve bakkerij. Bertrand zou ook die weg inslaan met de oprichting van het Volkshuis in Brussel.

Bertrands reformisme werd door het succes van de daarna in 1885 opgerichte Belgische Werkliedenpartij (BWP) alleen maar bevestigd. Niet de revolutie, maar de hervormingsbeweging zou het socialisme naderbij brengen. De arbeidersklasse had nood aan realisaties, niet aan holle frasen. Zoals Anseele in Gent, nestelde Bertrand zich weldra in een comfortabele positie als beheerder van de socialistische beweging. Als schepen van Schaarbeek, een gemeente die de socialist samen met de liberalen bestuurden, bereikte hij de status van een notabele. Als beheerder in de coöperatieve beweging werd hij tenslotte een manager als geen andere. Immers, de winkel van het Brusselse Volkshuis moest scherpe prijzen bedingen bij de leveranciers om ook met aantrekkelijke kortingen te kunnen uitpakken en de strijd met het opkomende grootwinkelbedrijf aan te kunnen. Bertrand zorgde daarvoor door o.a. bij de zeepfabrikant Lever (het latere Unilever) als beheerder van het Belgische filiaal in Vorst voet aan de grond te krijgen. De arbeidersklasse waste zich immers met sunlightzeep of savon de Marseille, twee labels van de trust. Naarmate de BWP groeide kon Bertrand ook de functies cumuleren, waardoor hij zich in 1914 eindelijk een stuk bouwgrond kon aanschaffen aan de Azalealaan tegenover het Josaphatpark in Schaarbeek. Daar bouwde hij zich een burgerlijke woning. Het huishoudelijk werk werd uitbesteed aan inwonende dienstbodes. De redelijk welgestelde Bertrand paradeerde bij gelegenheid rond met een hoge hoed en dikke buik in een driedelig pak. Zijn dikke rode neus deed vermoeden dat hij in zijn kelder niet alleen verse karnemelk bewaarde. Kortom, hij was zelf de karikatuur van de kapitalist geworden die hij in zijn jonge jaren nog had bestreden.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog legde hij de basis voor een fors aangezet Belgicistisch ressentiment tegen "les Boches". Als lid van het Hulp- en Voedingscomité dat de bevoorrading van de hongerende bevolking regelde, mocht hij de vertegenwoordigers van de bourgeoisie regelmatig cotoyeren. Dat moet de ex-marmerbewerker toen naar het hoofd zijn gestegen. Voortaan ging hij zich zeer begrijpend opstellen ten aanzien van de patroons, wat hem in het interbellum aanvaringen met de vakbonden opleverde. Bertrand voelde zich blijkbaar nu geen arbeider meer, maar een ondernemer in socialisme waarmee hij mandaten in de raden van beheer van kapitalistische bedrijven kon sprokkelen. De linkervleugel in de Brusselse BWP lustte hem daarom rauw. In 1926 legde hij zijn politieke functies neer, officieel omdat hij toen zeventig werd, in werkelijkheid echter omdat zijn rol was uitgespeeld. Bertrand stierf pas in 1943. Zijn biograaf is zo delicaat geweest om ons ook iets over de erfenis te vertellen. Bertrand liet aan zijn enige nog levende dochter en aan de zoon van de inmiddels al overleden dochter Julia een huis na dat in de verkoop 460.000 frank opbracht. Zijn enorme bibliotheek werd voor 50.000 frank verkocht aan de Prévoyance Sociale. Zijn wijnkelder werd op 1.500 frank geschat. Samen met de portefeuille aandelen in diverse firma's (o.a. Carels in Gent) bedroeg de waarde van zijn nalatenschap 1,1 miljoen frank.

Met deze goed uitgebalanceerde biografie wordt niet alleen recht gedaan aan Bertrand als reformist, maar vooral aan de ontstaansgeschiedenis van het socialisme in het Brusselse vakarbeidersmilieu (de arbeidersaristocratie). Van den Dungen slaagde daarin doordat hij gebruik kon maken van de archieven en de briefwisseling van Bertrand. De auteur is daarbij zeer kritisch te werk gegaan en heeft vooral vraagtekens gezet waar die ook horen. Kortom, dit boek is een aanrader voor wie de geschiedenis van het Brussels socialisme beter wil leren kennen.

Van de arbeidersaristocratie naar de geldaristocratie in Brussel overschakelen is maar een kleine stap. Het grote geld in Brussel werd niet noodzakelijk gedomineerd door de machtige heren van de Société Générale maar ook en misschien nog meer door de joodse bankiers, *rois de l'époque*. Door hun internationale netwerken gebaseerd op hun kinship waren zij bij machte om regeringen én ondernemingen in den vreemde te financieren door aandelen en obligaties te plaatsen bij rijke geldschietters. Naast Parijs, Frankfurt en Londen

werd Brussel door toedoen van joodse bankiers een schakel in de financiële wereld. Bankiersfamilies met een internationale uitstraling heetten Oppenheim, Bischoffsheim, Lambert, Philippon, Montefiore, Cassel en Errera. Over deze laatste familie nu heeft Milantia Errera-Bourla een kroniek geschreven.

De invalshoek van deze familiegeschiedenis is de assimilatie van een rijke joodse familie in het Brussel van de belle époque. De stamvader van de Errera-clan in Brussel was de uit Venetië afkomstige Giacomo Errera (1834-1880), zoon van een joodse bankier die zich via de Franse Revolutie en Napoleon had geëmancipeerd uit het befaamde ghetto aldaar. Giacomo huwde Marie Oppenheim, dochter van de uit Frankfurt afkomstige Joseph Oppenheim (1810-1884). Schoonzoon en schoonvader werden partners, maar de schoonzoon ging daarna zijn eigen gang en werd één van de grote *brasseurs d'affaires de la place*, zoals dat toen heette. Uit deze familiekroniek mogen we opmaken dat Giacomo al snel zijn geluk probeerde in het financieren van maatschappijen in het buitenland en voor die speculatieve operaties wel geldschietters kon vinden.

Met het grote geld kwam ook de emancipatie. De Erreras gingen, evenals de andere joodse bankiers, op grote voet leven en bouwden prachtige woningen in het stadscentrum van Brussel. Het paleis van de Erreras staat er nog, strategisch opgesteld tussen het Koninklijk Paleis aan de rechterkant en de Société Générale aan de linkerkant, met het Paleis van de Natiën niet zo ver weg. De afstammelingen van Giacomo bouwden ook een kasteel op 11 ha eigen grond aan de Waterloose steenweg, toen nog ver weg van de agglomeratie. De Erreras, evenals de andere joodse bankiersfamilies, deden aan endogamie. Dat wil zeggen dat ze onder elkaar trouwden zolang ze hun joodse identiteit belangrijk bleven vinden, en allicht ook uit pure matrimoniaal speculatie. Volgens kroniekschrijfster Milantia Errera-Bourla kwam die inteelt vooral doordat er zo weinig joodse families waren om er huwbare partners te kunnen vinden. Dat is op zijn minst een foute inschatting van de manier waarop de maatschappelijke toplaag aan inteelt deed. Ook de gewone adel wil vandaag nog met eigen volk trouwen.

De integratie kwam door het fortuin. Rijke joodse bankiers werden, al was het maar omdat men niet zonder hen kon, aan het Hof ontvangen. Ze werden in de adelstand verheven. Ze stelden zich

aan het hoofd van wat de joodse gemeenschap ging heten door de leiding te nemen van allerlei liefdadige initiatieven. Daarin imiteerden ze de rijke adel en de bourgeoisie in hun omgeving, want die deden precies hetzelfde. Een volgende stap was dat de joodse geldaristocratie zich alleen nog maar voor de vorm aan de plichten van de eigen godsdienst onderwierp. De joodse geldadel integreerde zich immers in de Brusselse liberale bourgeoisie, ging aan liberale en dus anti-clericale politiek doen en lid worden van de vrijmetselaarsloges. De kinderen, d.w.z. de jongens, studeerden aan de Université Libre de Bruxelles en werden er hoogleraar. Als mecenas bemoeiden ze zich nog enkel zijdelings met het zakenleven. Van het opkomende zionisme moesten ze niets hebben, ook al stortten ze hun duit in het koloniatiefonds voor Palestina. De armlastige joden uit Oost-Europa kon men immers beter afschuiven naar verre oorden waar ze dan voor zichzelf konden zorgen. De geslaagde joden dachten vooral aan integratie en niet aan emigratie.

De mannelijke afstammelingen van Giacomo werden hoogleraar aan de ULB in wetenschappen die hun modernisme aantoonde. Zijn zoon Leo Abraham werd botanist, Paul werd rechtsgeleerde, en een kleinzoon, Alfred, werd wiskundige. Over deze laatste gaat een belangrijk deel van de monografie, want Alfred was degene die uit het joodse milieu brak door Madeleine Feron, een dochter van de befaamde links-liberale advocaat Émile Feron, die verwant was met de families Janson en Spaak, te trouwen. Madeleine Feron zou echter na verloop van tijd haar man verlaten voor een vriend des huizes, nl. ene Carl Janssen van de gelijknamige katholieke bankiersfamilie (verwant met de Solvays). Deze daad zorgde toen voor een schandaal in de Brusselse bourgeoisie. Alfred Errera ging zijn eigen weg als hoogleraar aan de ULB en als liberaal politicus. Hij deed vooral aan kleine politiek in zijn woonplaats Ukkel, waar hij zich afsplitste van de liberale partij met een eigen nationaal-liberale lijst die uit anti-communisme het vooral best kon vinden met de plaatselijke Rexisten. Alfred Errera was toen zelfs een fervente supporter van Léon Degrelle geworden, ook al maakte hij zich zorgen over de jodenvervolging in Duitsland. Maar volgens zijn biografie liet hij zich na een kennismaking met Degrelle al snel negatief uit over dit "leeghoofd". Dat belette hem evenwel niet om

een onderscheid te maken tussen het fascisme van Mussolini en het nazisme van Hitler. Alfred Errera bleef tijdens de oorlog in België en blijkbaar genoot hij voldoende bescherming om uiteindelijk de jodenster niet te moeten dragen. Uiteraard moest hij zijn mandaat als gemeenteraadslid van Ukkel inleveren en ook ontslag aanvaarden als hoogleraar aan de ULB. Uiteindelijk moest ook hij onderduiken. Hij hertrouwde daarna met de vrouw – een katholieke – die hem op het einde van de oorlog onderdak had verleend. Na zijn overlijden in 1960 liet hij zich begraven naast haar, maar niet op de joodse begraafplaats. Zijn integratie kon dus geslaagd heten.

Milantia Bourla beschrijft de opkomst en ook de ondergang van de Erreras zonder zich al te moeilijke vragen te stellen over sociologische of economische processen. Haar werk drijft op anekdoten en plakt hier daar wat al te dicht op de familiearchieven. Haar schoonfamilie wordt hier grotendeels los van de zakenwereld geschilderd. Waren de Erreras niet precies zoals die andere rijke joodse families die allemaal door de multinationalisering van de productie zijn weggeveegd? Want van de Erreras blijft zo goed als niets meer over in het Brusselse landschap, behalve dan het befaamde hotel aan de Koningsstraat. Doch dat werd in 1992 aangekocht door de Vlaamse Gemeenschap om er de eigen minister-president te huisvesten. Hier heeft de Vlaamse volkskracht het laatste woord gehad op de Brusselse geldaristocratie. De rest is dus nostalgie.

André Mommen

Pierre Van den Dungen, *La foi du marbrier. Louis Bertrand (1856-1943) Acteur et témoin de la naissance du socialisme belge*, Brussel, Atelier Ledoux/Timperman, 2000, 232 blz., 750 frank.

Milantia Errera-Bourla, *Une histoire juive. Les Erreras. Parcours d'une assimilation*, Brussel, Racine, 2000, 215 blz., 795 frank.

Ontwikkelingswerk zonder economie?

Er waart een spook rond in het ontwikkelingswerk. Het is het spook van de totale discreditering van de branche. Dat is het minste wat men kan onthouden van een studie geschreven door

de Leuvense bio-ingenieur en culturele antropoloog Joost Desein over de Lobi's, de landbouwers in Noord-West Ghana. Blijkens de studie van Desein leeft het Lobi-volkje nog gedeeltelijk geïsoleerd van de wereldeconomie, d.w.z. de geldeconomie is er nog nauwelijks doorgedrongen en de productie in de landbouw is nog sterk door de traditionele ruilwaarden gereguleerd. Dat allemaal bestuderen is vooral voer voor de antropoloog, want die strijkt meestal voor langere tijd met zijn rugzak neer onder de inboorlingen en doet daar dan aan participerende observatie. Wat altijd goed is voor het in kaart brengen van de plaatselijke taal, gebruiken en taboes. De arbeidsdeling tussen man en vrouw, plus de hele levenscyclus, kan dan beschreven en geanalyseerd worden. Dat heeft Desein voor de Lobi's goed in beeld gebracht.

Voorts heeft hij zich in navolging van zovelen de vraag gesteld waarom in Ghana alle ontwikkelingsstrategieën zijn vastgelopen. Herinneren we er slechts aan dat Ghana het eerste land van Zwart Afrika was dat al in 1957 de onafhankelijkheid verwierf en dat de eerste staatsleider Kwame N'kruma toen met een pretentieuze ontwikkelingsprogramma uitpakte. Dat mislukte en ook zijn opvolgers bakten er niets van. Ze hebben zich hardnekkig verzet tegen de ingrepen van de internationale instellingen van Bretton Woods, maar tenslotte toch de structurele aanpassingsprogramma's moeten doorvoeren.

Desein legt ook uit waarom het volgens hem daarna allemaal misging in Ghana en ook elders in Afrika. De grote schuldige is volgens hem dat we de economische ontwikkeling en wetmatigheden met onze Westerse maatstaven en technologie tot stand hebben willen brengen en dat deden via een bureaucratisch top-down-model dat elke aanzet tot een zinvolle verandering op het terrein heeft doen falen. Desein schrijft dat we moeten afstappen van deze pretentie die gebaseerd is op onze culturaliteit. Desein is ook geen technofoob, iemand die zweert bij enkel en alleen vertrouwen op lokale technieken. Integendeel, want hij pleit voor een synthese waarbij de lokale landbouwvolkeren een catalogus van technieken en inputs krijgen aangeboden en waarna ze daaruit zelf mogen uit kiezen om zodoende tot een optimale aanwending van de nieuwe middelen en inzichten te komen, maar dan zonder hun cultuur geweld te moeten aandoen. Dat is een leuke strategie op papier. De economische randvoorwaarden zijn het echter heel wat minder.

Waar het aldus geproduceerde surplus naar toe moet blijft in het vage. Waar het kapitaal vandaan moet komen eveneens (interne of externe financiering en accumulatie?). Kortom, Desein vergeet een aantal belangrijke economische details, wat ook weer niet zo verwonderlijk is. Desein zit met zijn betoog immers in een zelf vertimmerde zandbak die een nieuwe generatie ontwikkelingswerkers naar Afrika moet lokken. Voor zover daar nog een plekje vrij is zonder oorlogen of genocide.

Dit boek is een zware ontgoocheling. Economisch gezien worden we er niet wijzer van. Over prijzen van grondstoffen praat Desein niet. Ook niet over accumulatiestrategieën (import-substitutie-industrialisering; exportgeleide industrialisering of landbouw) die uitstijgen boven het niveau van de subsistentie-economie. Inmiddels heeft de wereldmarkt wel bezit genomen van Afrika en dit continent reeds naar de onderontwikkeling gedreven, dit ondanks de gratis geplaatste waterpompjes uit de ontwikkelingsbranche. Desein glijdt hier wat al te makkelijk overheen. Desein lijdt aan het befaamde syndroom van Achterhuis. Deze laatste heeft immers de wereld verblijd met de bewering dat we door "mimetisme" (nabootsing) onze verlangens naar meer goederen (oorsprong van de "behoefte") op een irrationele manier uitbreiden en dat veel afhangt van de manier waarop we onze behoeften leren te beperken. Samen met Achterhuis gaat hij op de rem die de behoeftenvermindering heet, staan. Of dit een analytisch kader is voor deze problematiek, valt te betwijfelen.

André Mommen

Joost Desein, *Aarzelen tussen uitersten. Over Ghanese landbouwers, markten en recht op zingeving*, Antwerpen: EPO, Mechelen: CIMIC (Monografieën over interculturaliteit, nr. 4) 1999, 123 blz.